

27. ДАХО. – Ф. 509. – Оп. 1. – Спр. 6.
28. Устав Киевского общества содействия воспитанию и защиты детей. – К., 1902.
29. Народный детский сад, приют и школа нянь Киевского общества содействия воспитанию и защиты детей. Отчет за 1905 год. – К., 1906.
30. Держархів м. Києва. – Ф. 163. – Оп. 52. – Спр. 354.
31. Центральный державный историчный архив у м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 317. – Спр. 412.
32. Александровское общество содействия физическому воспитанию детей. Краткий отчет о деятельности правления за 1907, 1908, 1909 и 1910 года. – Александровск, 1911.

Kravchenko O.V. Organizations of physical education and care for children in Ukraine (the end of the 19th – the beginning of the 20th cent.). In the article is analysed the activity of the physical education and care for children organizations in Ukraine. The names of the founders and active enthusiasts are pointed out. Teachers, doctors, public persons were the most active participants of the organizations' charity initiatives. The organizations were very important in forming the pre-school and school systems of education and care for children.

Key words: organizations, physical education, Ukraine, children, charity

Ю. Й. Новіцька

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА СХРАММА В КРАКОВІ ЗА ЧАСІВ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ

У статті проаналізовано наукову і педагогічну діяльність Ю. Схрамма в Кракові за часів Австро-Угорської монархії. Розкривається роль українського вченого у світовій та польській хімії.
Ключові слова: Краків, Ягеллонський університет, хімія, Австро-Угорська монархія

Актуальність теми полягає в тому, що питання стосовно наукової і педагогічної діяльності Ю. Схрамма в Кракові за часів Австро-Угорської монархії залишається не досліджене сучасними істориками. Його ім'я широко відоме в Польщі та у світі, але не в Україні. В XIX ст. Україна була у складі двох імперій – Австро-Угорській та Російській. Українці, які були в Австро-Угорській імперії, жили і працювали по різних містах. Ягеллонський університет у Кракові в другій половині XIX ст. був одним із науково-педагогічних центрів імперії. Поряд з поляками, євреями та німцями, в університеті працювали також українці. Серед них був і Ю. Схрамм.

В українській історіографії відсутні статті та праці про Ю. Схрамма. На відміну від української, в польській історіографії є чимало праць, присвячених його постаті. Зокрема стаття про нього була надрукована в «Польському біографічному словнику» [1] та в «Золотій книзі медичного факультету Ягеллонського університету» [2]. Відтак, метою цієї статті є аналіз науково-педагогічної діяльності Ю. Схрамма у Кракові за часів Австро-Угорської монархії.

Ю. Схрамм народився 5 січня 1852 р. у Любачові. Його батько Франц був фармацевтом та власником аптеки, а мати Пракседа Краус – греко-католичкою [1, 626]. Після раптової смерті батька, Юліан, починаючи з 16 років, забезпечував себе за рахунок репетиторства, оскільки не хотів брати гроші у матері. Після закінчення гімназії в Перемишлі, навчався впродовж 1870–1876 рр. у Львівському університеті. Спочатку вивчав теологію, потім математично-природничі науки, під керівництвом хіміка Б. Радзішевського [1, 626]. У 1876–1884 рр. був учителем математично-природничих предметів та німецької мови в приватній німецькій гімназії, а потім у вищій реальній школі та III гімназії ім. Франца-Йосипа у Львові. В 1882 р. захистив кандидатську дисертацію з хімії і отримав

ступінь доктора філософії [2, 170], а 1884 р. – докторську дисертацію у Львівському університеті, на підставі (за рахунок) «Podręcznika analizy chemicznej jakościowej» («Підручника аналізу хімічної якості»), який використовувався в навчанні до 1939 р. У 1882–1884 рр. працював у Львівському університеті асистентом хімії у професора Б. Радзішевського, а в 1884–1891 рр. як доцент кафедри органічної хімії [1, 626].

У 1891 р. Ю. Схрамма запросили на посаду надзвичайного професора на новостворену кафедру органічної хімії Ягеллонського університету, яку від початку організовував. У 1894 р. став професором звичайним. Протягом 1903/04 навч. р. був деканом філософського факультету Ягеллонського університету [1, 626]. До обов'язків професора Ю. Схрамма входило викладання лекцій з органічної і фармацевтичної хімії для студентів філософського факультету Ягеллонського університету та для лікарів і фармацевтів. Також він проводив практичні заняття з органічної хімії для природознавців і фармацевтів. Першим в університеті викладав елементи фізичної хімії. На підставі лекцій Ю. Схрамма 1893/94 навч. р., студенти в 1906 р. видали підручник «Chemia organiczna» («Органічна хімія»). Значну увагу вчений приділяв розвитку сільського господарства країни і тому акцентував на гарній освіті майбутніх господарів землі. Був одним із засновників сільськогосподарського факультету, а згодом і його викладачем [2, 171].

Після того, як вчений очолив кафедру органічної хімії, в його розпорядженні були приміщення, що були не зручні і не пристосовані до практичних занять з органічної хімії. Лекції він проводив в аудиторії кафедри неорганічної хімії. Для покращення умов праці він активно діяв, прагнучи розширити приміщення кафедри хімії за рахунок промислової школи, але не дочекався реалізації цих планів [2, 171]. Натомість він знайшов для свого асистента Л. Брунера лекційну аудиторію і кілька лабораторій у будинку на вул. Гродській, 53, на третьому поверсі старого корпусу юридичного факультету [3, 577].

Найбільшої популярності вчений здобув як автор підручника з неорганічного аналізу якостей. Цей підручник – «Podręcznik analizy chemicznej jakościowej» («Підручник аналізу хімічної якості») – вперше виданий 1885 р. у Львові, витримав 5 перевидань (останнє 1922 р. у Познані). Посібник користувався популярністю серед студентів аж до початку Другої світової війни. Він був написаний простою і доступною мовою. Студенти могли самі, користуючись порадами, поданими в підручнику, зробити досліди. Ю. Схрамм поділив елементи на чотири групи: I – метали, які утворюють сульфідів в кислих розчинах, II – метали сульфід амонію, які випадають у вигляді сульфідів і гідроксидів під час опадів, III – магній і кальцій, IV – калій. Такий поділ матеріалу був відмінним і набагато кращим від того, який на той час застосовувався. Підтвердженням популярності підручника було те, що його застосовували більше 50 років [2, 171].

Учений поєднував чітке та стисле мислення з даром ясного і чудового викладання та педагогічними здібностями. Він працював в період великого розвитку органічної хімії і присвятив їй свої сили, хоча і в інших галузях був здібним. Ще під час свого перебування у Львові, при дослідженні води Івоніча, наштотувався на радій, але дослідження не продовжив, з огляду на позицію свого керівника Б. Радзішевського. Виступив тоді ж з оригінальними гіпотезами, між іншим про неорганічне походження сірої нафти і з концепцією просторової періодичної системи елементів (замість загальноприйнятої табличної) [1, 626].

В науковому доробку вченого залишилися 34 праці. До загальної хімії потрібно зарахувати його докторську дисертацію, до неорганічної – працю «O stanowisku talu w systemacie chemicznej i jego obecności w sylwiniu i karnalacie kałuskim» (1881) («Положення галію в хімічній системі і його присутність в сільвіні і карналіті калуському») та аналіз лікувальних вод Івоніча, Щавниці і Калуша. До органічної хімії належать дослідження похідних галогенних ароматичних вуглеводів, фотохімічних процесів отримання цих сполук, підручник «Chemia organiczna» («Органічна хімія») (Краків 1893, 1906), праці про реакцію хлорування та бромовання ароматичних сполук: „O działaniu bromu na węglowodory aromatyczne o jednym łańcuchu bocznym nasyconym» («Про діяльність броду на ароматичний вуглеводень і насичення ним бічного ланцюга»)(1882) [4], «O działaniu bromu na parabromotoluol» («Про діяльність броду на парабромотолуол») (1886), «O połączeniu styrolu z kwasem solnym i bromowodorem» («Поєднання стиролу з соляною кислотою і бромоводнем») (1893), «O wpływie światła na chemiczne podstawianie» («Про вплив світла на хімічну заміну») (1887, 1892) [1, 626].

Крім цього, аналізуючи фотохімічні реакції, Ю. Схрамм глибоко вникав у їхню суть. Визнавав лише світло, поглинене бромом, за хімічний чинник в процесі бромовання вуглеводів. У праці «Spectral-untersuchungen über die Energie der Einwirkung vom Brom auf aromatische Kohlenwasserstoffe» («Спектральні дослідження енергії реакції броду з ароматичними вуглеводами») (1887) дійшов висновку, що перша хімічна реакція полягає на збудженні часток броду, що було прийнято в науці після 1910 р., коли в фотохімії перемогла квантова теорія М. Планка. У зв'язку з цими дослідженнями, він сконструював 1887 р. апарат до бромовання і хлорування в сонці, який потім виробляла фірма М. Каехлера і О. Мартіні [1, 627; 2, 171].

Досліджував також дію хлористого алюмінію на ароматичні сполуки, уточнюючи так звані реакції Фрідель-Крафтса, про що писав, між іншим, у таких працях, як «O przestawieniach atomów w drobinach przy syntezach węglowodorów aromatycznych za pomocą chlorku glinowego» («Виступи частинок атомів у синтезі ароматичних вуглеводів за допомогою хлориду алюмінію») (1888) та «O działaniu chlorku glinowego na chlorki i bromki rodników aromatycznych» («Дія хлориду алюмінію на хлориди і броміди ароматичних радикалів») (1893) [1, 627].

Ю. Схрамм чимало розвідок публікував у закордонних журналах, зокрема таких, як «Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft» («Журнал Американського хімічного товариства») в Берліні, «Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften» («Праці Імператорської Академії Наук») у Відні, «Liebigs Annalen der Chemie» («Лебігівські аналізи хімії») в Лїпську [2, 171]. В 1900–1910 рр. Ю. Схрамм був членом Комісії історії та бібліографії математичних та природничих наук Академії творчості, співпрацював з «Katalogiem literatury naukowej polskiej» («Каталогом наукової польської літератури»), який видавала комісія [1, 627].

У Кракові він створив власну наукову хімічну школу, з якої вийшли чимало професорів польських університетів та політехнічних ВНЗ. Серед них – Ігнацій Закшевський, Юзеф Завадський, Станіслав Толочко, Віктор Якуб, Антоній Галецький, Антоній Корчинський, Едвард Бекер, Станіслав Немчицький. Значний внесок у нафтову промисловість зробили Зигмунт Лахоціньський і Зигмунт Банкевіч, у сільське господар-

ство і бальнеологію – Корнелій Раджевановський [1, 627]. До найвідоміших його учнів можна віднести також Людвіка Брунера, який пізніше став професором фізичної хімії Ягеллонського університету і Станіслава Глікселлі – професора загальної хімії Познанського університету. Кандидатську дисертацію під керівництвом Юліана Схрамма виконав Тадеуш Естреїхер, який пізніше теж став професором кафедри хімії Ягеллонського університету [2, 171].

У 1910 р. Ю. Схрамм, у зв'язку зі станом здоров'я, раніше пішов на пенсію й оселився в маєтку Ольхова Леського повіту біля Львова, який був посагом його дружини [1, 627]. Крім управління маєтком, брав участь у праці повітового кола Центрального комітету Господарського товариства у Львові. Також був головою повітового рибацького кола. Будучи любителем природи, зібрав також велику ентомологічну колекцію, а крім того, був ще й талановитим піаністом і співаком. У шлюбі з Юзефою з Бугель Юліан Схрамм мав дві дочки – Олену – художницю, Романію (за чоловіком Клодзінська) – дружину прокуратора та сина Віктора – фермера-економіста [2, 171]. Помер учений в Ольхові 30 березня 1926 р., похований, за власним бажанням, біля придорожньої каплиці у власному маєтку. Згодом його прах перенесли на, закладений сином Віктором, католицький цвинтар у Тарнаві Гірній Леського повіту [1, 627].

Отже, Ю. Схрамм як вчений у галузі хімії зробив вагомий внесок не лише в польську, але й у світову хімію. Його наукова спадщина складає 34 роботи з органічної та неорганічної хімії. Наукову працю поєднував з викладацькою. Його підручником користувалися півстоліття студенти польських ВНЗ. Був одним з найвідоміших професорів хімії філософського факультету Ягеллонського університету. Незважаючи на те, що українці розсіяні по всьому світі, ми повинні знати і шанувати їхні імена та використовувати доробок та досягнення у розбудові незалежної України.

1. Brzozowski S. Marian Julian Schramm (1852–1926) // *Polski Słownik Biograficzny*: w 48 t. / Red. E. Rostworowski. – T. XXXV: Sapieha Jan – Schroeder Elias. – Warszawa; Kraków, 1994.
2. Łopata K. Julian Schramm (1852–1926) // *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga wydziału chemii*. – Kraków, 2000.
3. Kluz Z., Łopata K. Z dziejów chemii na Uniwersytecie Jagiellońskim // *Kwartalnik Historii i Techniki*. – 1984. – ' 29.
4. Schramm J. O działaniu bromu na węglowodory aromatyczne o jednym łańcuchu bocznym nasyconym. – Kraków, 1882.

Novitska Y.J. Scientific and educational activities by Julian Shramma in Krakow during the Austro-Hungarian monarchy. In the article is analyzed the scientific and educational activities by Julian Shramma in Krakow during the Austro-Hungarian monarchy. The role of the Ukrainian scientist in the world and Polish chemistry is discovered.
Key words: Krakow, Jagiellonian University, chemistry, Austro-Hungarian monarchy

В. О. Волошенко

ТЕМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ СЕЛЯНСЬКОГО ЧИТАННЯ У РОСІЙСЬКИХ І ТАЄМНИХ ПОЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ ст.

У статті розглянуто тематичні напрями літератури, пропонованої селянам Правобережної України для читання у російських та польських таємних школах. Вказано зв'язок скерування читання із розвитком читацьких практик та формуванням у селян відповідної національної ідентичності.

Ключові слова: селянство, читання, школи, ідентичність